

Los bloqueadores funcionales átonos

José Suárez Fernández

INTRODUCCIÓN

Siempre se dixo que *me-mos~(nos), te-vos, se, y(lli)~yos~(~llis)~(ys), lu-los, la-les, lo* formaban un paradigma, porque toés elles compartíen una serie de características:

- a) Apaecer en llugar d'un nombre
- b) Tener conteníu de persona
- c) Ser átonos.

A poco qu'afondemos, daremonos cuenta de qu'a esta definición namás respueden la mitá d'estes doce unidaes.

Asina, el pronombre /LO/ non sólo apaez sustituyendo nomes sinón que tamién pue referise a alverbios y oraciones:

(1) *Ayer paeciame mañana.*

(1) *Ayer paeciameLO.*

(2) *Dixo que nun quería saber ná.*

(2) *DíxoLO*

Col pronome /SE/ dacuandu dase inclusu'l contrasentíu de que nun sabemos siquiera a qué fai referencia: *BuscábaSE a la muyer.*

Los personales /LA/ /LES/ /LU/ /LOS/ /LO/ unes veces tienen esi conteníu de persona:

(3) *Sentí a Xuan*

(3) *Sentílu*

(4) *Sentí a María*

(4) *Sentíla*

Pero otres munches non:

(5) *Sentí la radio*

(5) *Sentíla*

(6) *Sentí'l timbre*

(6) *Sentílu*

En definitiva, la única característica que comparten de les diches enantes ye qu'estes doce unidaes son átonos, ye dicir, nun puen apaecer nunca autónoma o aisladamente, sinón que tienen falta siempre d'axuntase a un sintagma verbal.

Y excepcionalmente /LO/ /LOS/ /LA/ /LES/ /LO/, actualícense tamién, posponiéndose al alverbiu tónicu Ú: *¿úlo? ¿úlu? ¿úles?, etc.*

A. LA FUNCIÓN

Estos elementos átonos comparten, amás, una mesma función que ye dafechamente lo que los xunce.

Esti llabor o función consiste n'impedir qu'un sintagma verbal seya o vuelva a ser implementáu, complementáu o atributáu.

Con esa aición bloqueadora llógrase que la fala resulte más fluía, que l'atención se centre nes nuevas informaciones qu' introducen otros adyacentes verbales más marxinales.

Y por último, permítenos aprovechar meyor el rendimientu llingüísticu de dellos sintagmes verbales, ya que d'esta forma. y gracias a estes unidaes átonos, podemos facer qu'un mesmu sintagma verbal cambie les sos posibilidaes

combinatories y dacuandu incluso'l so significáu.

Ye'l momentu de dexar bien claro, qu'unque lo paeza, nun ye lo mesmo bloquear una función, que desempeñar una función sintáctica. Asina na oración: *Viéronvos; /Vos/* ta funcionando d'implementu, y sin embargu, ta bloqueando la función de complementu, comu lo demuestra'l fechu de que podamos ufiertar nesta oración un sintagma en función d'implementu: *Viéronvos les cartes;* o casos más conocíos, comu los del bloqueador /SE/ en secuencies del tipu: *Xuntóse a la xente nel chigre,* onde /SE/ impide la función de suxetu léxicu, y a la vez la d'implementu, ensin que sepamos, de xuru, qué función sintáctica desarrolla.

Tamién ye verdá qu'hai unidaes que desempeñen siempre la mesma función que bloqueen. Refiérome a /LU/ /LOS/ /LA/ /LES/ /LO/ /YOS/ /Y/.

B. LOS BLOQUEADORES FUNCIONALES ÁTONOS CONCERTAOS

Tolos bloqueadores átonos realicen, a lo último, la mesma función, pero eso nun ye bastante comu pa facer que formen un grupu homoxeneu, sinón qu'asina y too dixébrese en dos subsistemes.

Nel primer subsistema inxértense les unidaes /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/ /SE/, que constituyen un subsistema, en cuantes que son elementos capaces de facer unes referencies de númeru y persona, idéntiques a les que fai'l suxetu gramatical del sintagma verbal col que se xunten.

Ye dicir, son unidaes capaces de concertar en númeru y persona con un sintagma verbal.

Esta concordancia va dar llugar a que'l sintagma verbal, nel que se lleve a cabu altere y modifique les sos posibilidaes combinatories, y en delles ocasiones tamién el so significáu.

Dexando de momentu separtada a la unidá /SE/ que s'estudiará llueu, hai que dicir qu'un sintagma verbal concordando con /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/ si namás camuda la so combinatoria sintáctica trataráse d'un verbu reflexiv;. pero si pa detrás cambia'l so significáu taremos ante un verbu pronominal. Vamos velo fundamente:

B.1. /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/ Y LA REFLESIVIDAD

Si garramos un sintagma verbal comu: *Entafarré,* ensin dengún elementu átonu concertáu, vemos que sin torga ninguna podemos introducir un implementu: *Entafarré les manes;* y si queremos tamién podemos complementalu: *Entafarré-y les manes a Xuan.* Pero n'apaeciendo un bloqueador átonu concertáu: *EntafarréME,* yá mos resulta imposible introducir un complementu:

**EntafarréME a Xuan*

o un implementu:

**EnfarréME les manes*

Construcción qu'unque seya viable n'español, nun lo ye n'asturianu, onde lo correcto pa espresar esi mesmu conteníu sería

Entafarré les manes

Manteniendo la implementación pero perdiendo la reflexividá o si acasu: *Entafarréme nes manes. Entafarréme peles manes,* manteniendo la reflexividá, pero desplazando lo dicho nel implementu a la función marxinal d'aditamentu.

Vémoslo, quiciás, más nidio nesti otru exemplu: *Sentirás la radio,* onde al inxertar la concordancia, faise imposible la implementación y complementación, a la vez que'l verbu se torna reflexivu: **Sentiráste la radio.*

En definitva, /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/ nestos casos desempeñen la función de bloqueadores de la función d'implementu y complementu, y de pasu, convierten al sin-

tagma verbal nun verbu reflexivu.

B.2. -/ME/-/MOS/-/TE/-/VOS/ Y LA PRONOMINALIDAD

La concordancia ente estos mesmos elementos y un sintagma verbal, empobínamos tamién a los llamaos verbos pronominales.

Dacuandu nesti tipu de verbos la concertación resulta obligatoria y forzosa:

Enfotéme

Atrevíste

Quexámosmos

Asemeyáivos

Nestos casos, ente'l verbu y los elementos átonos establecióse una relación de solidaridá, de forma que nun pue apaecer un ensin l'otru y nin siquiera desconectaos en número y persona.

Asina ye imposible oyer oraciones del tipu:

**Enfoté nel trabayu*

**Atrevíste a dicilo*

**Quexamos de too*

**Asemeyáste a to padrín*

Pero hai otros sintagmes qu'alteren la pronominalidá cola non pronominalidá; y gracias a ello podemos analizar les incidencies que provoca la concordancia de /ME/ /TE/ /VOS/ /MOS/ con estos sintagmes verbales.

En poniendo en comparanza les estructures que vienen darréu: *Travesé-y la carrera | traveséme na carretera*
Garrásti-yos el brazu | Garrásti-te al brazu
Acordáis-yos al nenu | Acordáivos del nenu

Observemos comu la concordancia ente los elementos átonos y el suxetu gramatical, en primer llugar, modifica les relaciones sintáctiques, yá que s'impide la complementación, a la vez que los sintagmes en función d'implementu vense

desplazaos a la de suplementu o aditamentu.

Y en segundu llugar, y más importante, al térase'l significáu del lesema verbal.

Entós pue dicise qu'un verbu pronominal estrémase d'otru reflexivu, en que la presencia d'una unidá átona concordada resulta, de xemes en cuandu, forzosa y cuandu non camúda-y el so significáu.

B.3. /ME/-/TE/-/MOS/-/VOS/ Y L'ATRIBUCIÓN

Si, /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/, son bloqueadores d'implementu, tamién tendríen que ser bloqueadores de la función d'atributu, que comu sabemos, no fondero resulten ser funciones hermanes:

Y asina, resulta que cuandu concierten en persona y número colos verbos atributivos TAR y PAECER, éstos dexen de ser atributivos:

Nel retratu, tais quietos

Nel retratu, taivos quietos

El sintagma *quietos*, foi desplazáu a funcionar d'aditamentu atributivu por mor del elementu átonu concordáu:

Paeces a to ma

Paéceste a to ma

Equ'l sintagma, *a to ma*, pasa a funcionar de suplementu y amás, PAECER conviértese en verbu pronominal, porque'l so significáu tamién se ve alteráu cola presencia d'un elementu átonu concertáu.

B.4. /SE/

Vamos analizar agora'l comportamientu funcional del elementu átonu /SE/

/SE/ caracterízase por concordar siempre en número y persona colos núcleos verbales a los que s'axunta.

Y la so función ye estorbar toles veces la implementación o l'atribución, si se da'l casu, pero según les distintes reacciones que provoca esi bloquéu, podemos falar de cincú tipos de /SE/.

B.4. a) El /SE/ reflexivu

La incompatibilidá del /SE/ reflexivu e implementu ye evidente:

** Mancóse un brazu*

Ye construcción, que, comu diximos enantes, ye incorrecta n'asturianu, puesto que les unidaes átones reflexives, incluíu /SE/, desplacen a los implementos a la función d'aditamentu; comu demuestren estos otros exemplos:

Mancóse nun brazu

Mancóse pel brazu

B.4. b) El /SE/ pronominalizador

Esti /SE/ tranca'l camín de la implementación y de pasu modifica'l significáu del lesema verbal, que pasa asina a rexir suplementu:

Cansaron a aquel probe home

Cansáronse d'aquel probe home

Delles veces, /SE/ ye incluso solidariu col lesema verbal:

Quexábense

Persinartáse

B.4. c) /SE/ desatributor

Llamarémos asina, al /SE/ qu'impide que SER, TAR y PAECER seyan verbos atributivos.

A esa edá yera vieyu | A esa edá yérase vieyu

A eses hores ta meyor | A eses hores tase meyor

Paez l'amu | Paezse al amu

Estos tres valires de /SE/, reflexivu, pronominalizador y desatributor, son los mesmos que presentaben enantes /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/ pero topamos tres matices que los separten de /SE/:

1) /SE/ concierta siempre en número y persona col verbu, mentres que /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/, puen nun concertar; comu sucede nestos exemplos: *Amburó me. Amburásti mos. Ambúro te. Amburó vos.*

2) /SE/ nunca bloquea la función de complementu: *Sentóse-yos en cuello. Punxéronse-yos a llorar. Paezse-y al amu.*

3) /SE/ pue combinase col verbu atributivu SER: *Nunca se ye ricu bastante.*

B.4. d) /SE/ impersonalizador-pasivizador

/SE/ tien amás otros dos valires esclusivos: el /SE/ pasivizador y el /SE/ impersonalizador.

/SE/, nestos casos, cola so presencia tamién bloquea la implementación y desplaza a los sintagmes nominales, que realicen esa función, a desempeñar otros llabores; pero nesta ocasión, el valer de /SE/ dependerá muncho de qu'esos implementos colos que s'atope, lleven o non preposición. Si'l implementu apaez con indiz funcional: *Verá a Xuan pela televisión*, l'aición bloqueadora de /SE/, fai qu'esti sintagma, a Xuan, tenga qu'asitiase nuna función preposicional, nesti casu escueye la de suplementu, *Veráse a Xuan pela televisión*, pero, dacuandu, pue ser la de complementu.

Pero el llabor d'esti /SE/ nun acaba equí, porque tamién neutraliza al núcleu verbal na tercera persona singular, y déxalu ensin posibilidá d'espander un suxetu léxicu, ye dicir, tórnalu verbu impersonal del tipu: *llueve, orpina, risca*, etc.

Toes estes incidencies desencadénales el /SE/ impersonalizador.

Si'l sintagma en función d'implementu nun lleva pre-

posición; casu de: *apagaron la lluz.*

La llegada de /SE/ pasivizador entama otra reacción en cadena qu'empieza cuando l'implementu ensin preposición tien qu'allugase nuna función non preposicional, que será siempre la de suxetu léxicu, y pa ello tien de dotase de la concordancia en xéneru y número:

Apagáronse les lluces

Apagóse la lluz

Con esta reacción, vien a llograse lo mesmo que col /SE/ impersonalizador, ye dicir, búscase que quede desanicada dafechu la posibilidá d'introducir un sintagma en función de suxetu léxicu, posibilidá que sólo tenemos enantes de que'l /SE/ pasivizador s'asitiase na oración:

Los vecinos del barriu apagaron les lluces

B.5. /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/ /SE/ Y LOS LLAMAOS VERBOS INTRANSITIVOS

Cuandu ún d'estos pronomes concierta en número y persona col suxetu gramatical de los llamaos verbos intransitivos, nun puen, lóxicamente, dir escontra la implementación porque son verbos que difícilmente se combinen con sintagmes que desempeñen esta función. Nin tampocu encnten la intransitividá, comu pasa n'espáñol: *Se le murió su abuelo/Morrió-y el güelu.*

N'asturianu, estos pronomes concertaos, cuando nun rumbem la implementación, realicen un llabor diacríticu, esto ye, alteren, cola so presencia, el significáu del lesema verbal.

Llegué tarde/Lleguéme tarde

Valíes poco/Valíeste poco

Votóiu ayeri/Votóiose ayeri

C. LOS BLOQUEADORES ÁTONOS NON CONCERTAOS

L'otru subsistema inténgrenlu: /LA/ /LES/ /LO/

/LU/ /Y/ /YOS/.

Estes siete unidaes comparten la característica de qu'examás serán capaces de concordar en número y persona col suxetu gramatical de los sintagmes verbales xunta los que que s'asitien.

Y mentres los elementos del otu subsistema, al concertar, impedién o bloqueaben la implementación, complementación o atribución, alterando les posibilidaes combinatories del lesema verbal col que concordaben; les unidaes d'esti otu subsistema, imposibiliten tal implementación, complementación o atribución, cenciellamente, porque elles mesmes representen tal implementación, complementación o atribución, son seña inequívoca de que tales funciones ya se cumplieron previamente nunos sintagmes, que falante y oyente, dieron por consabíos.

Con esto preténdese da-y fluidez a la fala, y dexar que l'atención recaiga n'otros sintagmes más marxinales, pero en dengún casu, se busca modificar la combinatoria sintáctica de los lexemas verbales de los que dependen.

Siendo asina, lóxicamente, estos elementos átonos desempeñarán siempre la mesma función que bloqueen:

C.1. /LU//LOS//LA//LES/

Estos pronomes impiden la implementación dándonos, amás, la referencia de xéneru y número, y delles veces de persona, d'esi sintagma en función d'implementu, que falante y oyente dieron por consabíu.

C.2.

Les unidaes /Y/ /YOS/ son les encargaes de trancar la complementación, y dexen, de pasu, referencies de número y persona del sintagma col que s'enllenó previamente la casiella de dicha función.

C.3./LO/

Normalmente /LO/ bloquea la función d'implementu, pero cuando s'inxerta nun sintagma verbal copulativu, encárgase de cerrar el pasu a otros sintagmes en función atributu. /LO/ fai siempre una referencia neutra.

C.4.

Vimos enantes qu'un de los rasgos que separtaben a /SE/ de los bloqueadores /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/ yera qu'estos últimos podíen delles veces nun concertar en perosna y númeru col verbu.

Y en nun concordando, /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/, presenten el mesmu valir funcional que los elementos átonos /Y/ /YOS/.

Ye dicir, impiden la complementación y recuérdennos el númeru y persona del sintagma qu'anteriormente llevó a cabu esa función.

D. L'ORDEN ENTE SÍ

Pa finar, vamor ver mui rápidamente l'orden que rixepa con estos bloqueadores funcionales átonos, cuando dos d'ellos s'atopen nun mesmu sintagma verbal.

Esta combinatoria resúmese en tres lleis:

* La primera diz que les unidaes capaces de concertar, antepondránse siempre a les que nun concuerden enxamás: *DíxoMELO, DíxoSE-Y.*

* La segunda llei diz que si se xunten dos unidaes capaces de concertar, la que tea concertando nesi momentu precedrá a la otra non concordada. Esto vien a ser lo mesmo que dicir que /SE/ precederá siempre na secuencia a /ME/ /TE/ /MOS/ /VOS/: *Desabrochóseme la chaqueta.*

* Y la tercera y última llei, dexa claro que nel casu de que s'axunten dos unidaes non concertables, tendrá preferencia na secuencia aquella que nesi momentu bloquee la función de complementu o dicho d'otra manera, /Y/ /YOS/ dirán siempre delante de /LO/ /LA/ /LU/ /LES/ /LO/.

BIBLIOGRAFÍA

ACADEMIA DE LA LLINGUA ASTURIANA: *Conxugación de verbos asturianos*, Uviéu 1989.

ACADEMIA DE LA LLINGUA ASTURIANA: *Normes ortográfiques y entamos normativos*, Uviéu 1989, 3ª ed.

ALARCOS LLORACH, E.: *Estudios de gramática funcional del*

español, segunda edición aumentada, Madrid.

GARCÍA GARCÍA, J.C.: *Comportamiento del /SE/ en asturiano*, *Lletres Asturianas* 31, Uviéu 1989.

MARTÍNEZ GARCÍA, J.A.: *Sobre el /SE/ en español* en *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna*, La Laguna 1981.